

УКРАЇНСЬКЕ КРАСНЕ ПИСЬМЕНСТВО ЗАКАРПАТТЯ В ОСМИСЛЕННІ КРАЙОВОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА 1920–1944 РОКІВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 821.161.2.09(477.87)“1920/1944”

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.\(56\).28-35](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.(56).28-35)

Ігнатівч О. Українське красне письменство Закарпаття в осмисленні крайового літературознавства 1920–1944 років; кількість бібліографічних джерел – 31; мова українська.

Анотація. У статті досліджуються публікації критиків та літературознавців, присвячені розвитку красного письменства історичного Закарпаття 1920–1944 років. Простежено, що чверть століття на історичному Закарпатті пройшло в активному формуванні нового літературного процесу і критичного його осмислення. Зважаючи на корпус аналітичних розвідок, констатуємо: у 20-ті роки ХХ століття відбулося, насамперед, осмислення здобутків давнього періоду та ХІХ століття у крайовій літературі. Науковці, здебільшого описово, пропонують картину розвитку мистецтва слова, висвітлюючи процес через постаті письменників (Є. Сабов, П. Феєрчак, Г. Стрипський). Цікавими віхами в таких дослідженнях є: типологічні зіставлення красного письменства Закарпаття з літературою Галичини та материкової України (В. Бірчак); періодизація літературного процесу (Є. Недзельський, В. Бірчак); виявлення нових імен письменників, які стануть в авангарді літератури. Критика здебільшого повчає письменника. При цьому книжки поетів і прозаїків краю видаються і на сході, і на заході від Закарпаття, тобто крайовий літератор стає впізнаваним на більших теренах, ніж мала батьківщина (Ю. Станинець, Зореслав, В. Гренджа-Донський). Укорінюється традиція супроводу книги передмовою іншого літератора чи літературознавця. Зростає кількість періодичних видань, що теж сприяє активності письменницьких публікацій.

У 30-х роках ХХ ст. красне письменство кріпне й набирається творчих сил, що дає відчутний поштовх до спостережень та осмислення літературного процесу. Літературознавці більше уваги приділяють сучасній поезії, в якій на чільне місце виводять В. Гренджу-Донського, Ю. Боршоша-Кум'ятського, Зореслава, М. Божук, а серед прозаїків – Л. Дем'яна, І. Невицьку, О. Маркуша. У краї сформовано письменницьке ядро, яке впливатиме на подальший розвиток художнього слова Закарпаття. Перші професійні кроки новим поколінням письменників та літературознавців – пройдено.

Укріплення лав літературознавців відбулося в 40-х роках завдяки приході в культурне життя Ф. Потушняка, М. Лелекача, котрі відчули необхідність виховання у краї літератора і читача. Тож їхні статті (значною мірою Потушнякові) мали на меті пропонувати нові знання, теорії, підходи до художнього письма, що були корисними для інтелектуального розвитку насамперед письменників. Така форма спілкування виявилася ефективною, впливаючи на якість літератури та її розмаїття. Крім того, Ф. Потушняк, Ю. Станинець, Л. Дем'ян, О. Маркуш у своїх проблемних публікаціях особливо наголошували на високій місії літератури й відповідальності митця перед читачем. Традиції, обстоювані цими письменниками, розвивалися в літературному середовищі Закарпаття й у наступні десятиліття. Здобутки ж красного письменства 1920–1944 років визначили також вектор розвитку літератури Закарпаття у другій половині ХХ століття.

Ключові слова: поезія, проза, драматургія, літературознавство, періодичні видання, критика, література.

Формулювання проблеми. Науковий інтерес до розвитку крайової літератури виник у ХІХ столітті. Тоді й виходять друком перші праці, присвячені красному письменству: стаття О. Пипіна «Національне відродження в Русі Угорській» (1879), П. Феєрчака «Нарис літературного руху угорських руських» (1888), Є. Сабова «Нарис літературної діяльності й освіти угро-руських «карпаторосів» (1893), Ф. Арістова «Карпаторуські письменники» (1915), розвідки О. Петрова «Матеріали до історії Угорської Русі» (1904–1932) [Мишанич 1993, с. 5–55]. Науковці загалом пропонують описові огляди набутку красного письменства «угорських руських». Таким чином, 1922 року, коли вийшов збірник Амалії Кожмінової про господарювання та культуру на історичному Закарпатті «*Podkarpacká Rus*» [Podkarpacká Rus 1922, с. 6–8], про літературу тут було сказано побіжно: згадано о. О. Духновича, авторів наукових праць про край, періодичні видання, роль і значення «Общества св.Василія Великого». Очевидно, авторці було важко з доступних

матеріалів скомпонувати відповідну статтю, бо не вистачало аналітичного підходу до осмислення літературного життя на історичному Закарпатті.

З 1919 року, коли наш край увійшов до Чехословацької Республіки, започаткувалося наукове осмислення літературних стремлень Підкарпатської Русі: міркування щодо періодизації літературного процесу, простеження еволюції жанрів, зважання на стилі, філософський вимір художніх текстів. Дослідники звертають увагу на якість творів, обговорюють питання функцій літератури, фокусуються на комунікуванні письменник – читач, обговорюють завдання критики. 20–40-і роки ХХ століття формують образ літератора як особистості, котра має обов'язок перед собою, щоб виразити свій талант і відповідальність перед людьми, до яких повинна прийти з якісним ужитком.

Аналіз досліджень. Увага науковців до відображення літературного процесу краю у розвідках 20–40-х років, звісно, наявна. Найпильніше до прочитання цього періоду в літературі історично-

го Закарпаття поставився Олекса Мишанич, пропонуючи загальні огляди літературознавчих праць [Мишанич 1993, с. 5–66]. Систематично досліджував літературний процес історичного Закарпаття Василь Поп [Поп 1961]. Допомогає у вивченні нашої теми біобібліографічний покажчик Івана Хланті [Хланта 1995], що охоплює імена й доробок усіх знаних письменників краю ХХ століття. Матеріал до вивчення періоду Другої світової війни зібрано у бібліографічному покажчику, який уклав Михайло Капраль [Капраль 2002]. Окрім того, кожен науковець, що береться до вивчення літератури першої половини ХХ століття зважає на літературознавчі спостереження попередників (дослідження Л. Голломб, М. Козак, Н. Ференц, Е. Балла, В. Шетеля, К. Шимоняк та ін.). Однак відчувається потреба в окремій розвідці, яка б висвітлювала рух літературознавчої думки цього періоду і вплив досліджень на формування постаті письменника. Тому розвідка – актуальна.

Мета статті – окреслити розвиток українського красного письменства Закарпаття в рецепції крайового літературознавства 1920–1944 років.

Методи дослідження – аналіз, синтез, індуктивно-дедуктивний, історико-культурний

Виклад основного матеріалу. Після входження історичного Закарпаття до складу Чехословаччини пошвавилось культурне життя у краї. Найперше це позначилося на збільшенні кількості періодичних видань. 1923 року о. А. Волошин зробив огляд періодичних крайових видань, констатує: *«Од коли Чехослов. войско освободило Русинов и новинарство наше стало бистро розвиватися. [...] Тепер на 4 році свободи маємо вже свою... ежесневну газету «Русин», котра пережила вже тяжку добу початка»* [Волошин 1923, с. 65]. Августин Волошин перелічує також політичні газети тієї доби: «Руська Нива», «Вперед», «Карпаторуській Вісник», «Село», фахові газети, журнали: «Благовістник», «Пчілка», «Учитель», «Віночок», «Зоря», «Наш рідний край», «Народна школа», якими збагатився край.

Збільшення періодичних видань дало широку можливість місцевим авторам публікуватися. Дописи публіцистичного та професійного характеру збагачувалися художніми творами. У жанровому вимірі – це були переважно поезії, якщо траплялася проза, то – оповідання. Це зрозуміло, адже періодика вимагає коротких форм. Поезія та оповідання/новела стали провідними жанрами цього десятиліття. На шпальтах газет вперше надрукували свої твори О. Маркуш, Л. Дем'ян, В. Гренджа-Донський, Ю. Боршош-Кум'ятський, Ф. Потушняк, Зореслав та інші.

У 20-тих роках стали виходити книжки наших письменників. Перша ластівка – книжка Л. Дем'яна «Чорт на весіллі» (1920), яка за один рік витримала два(!) видання, М. Підгірянки «Вертеп» (1921), В. Гренджі-Донського «Квіти з терням» (1923), «Золоті ключі» (1923), І. Невицької «Правда побідила» (1923), О. Маркуша «Виміряли землю... і інші оповідання» (1925). Отже, розпочинається активне

книгодрукування. Показово, що низка перших книг супроводжується передмовами. Так, до новел Луки Дем'яна написав передмову В. Бірчак, а до збірки В. Гренджі-Донського – В. Пачовський. У газетах вміщуються невеличкі відгуки-рецензії на книжки.

Оскільки розвивається літературний процес, то активізується літературознавство. Найперше слід згадати Володимира Бірчака і його працю *«Літературні стремління Підкарпатської Русі»* (1921), обсягом 95 сторінок. Вихід цієї розвідки, як і частини вказаних тут художніх творів, пов'язаний із заснуванням і роботою товариства «Просвіта», яке функціонувало в краї з 1920 року і працювало над підвищенням культурного рівня пересічного крайнина.

У дослідженні В. Бірчак пропонує періодизацію літературного процесу, виділяючи три доби: I доба – XI–XVI ст.; II доба – XVI–XIX ст.; III доба – з 1919 ст. Формує історичне тло розвідки, долучає до теоретичних питань давні тексти, висловлює свої спостереження в легкій і зрозумілій формі. Літературознавець приділяє пильну увагу давній літературі Закарпаття; простежує зв'язки крайового красного письменства з Галичиною та Великою Україною, долучає історичні відомості з історії греко-католицької церкви; звертається до життєтворчості о. Олександра Духновича, високо оцінюючи її, висвітлює доробок будителів. Тож це було видання, в якому систематизовано і структуровано літературний процес краю до ХХ ст., хоча, звісно, науковець *«мав авторитетних попередників – М. Драгоманова, І. Франка, В. Гнатюка, В. Лукача, Є. Сабова, П. Феєрчака, Г. Стрипського»* [Мишанич 1993, с. 192]. Довгий час це дослідження виконувало функцію шкільного підручника, тим більше, що В. Бірчак викладав в Ужгородській руській гімназії.

Іншою розвідкою про літературу краю постав *«Нарис карпаторуської літератури»* (1932) українського емігранта, уродженця Сумщини, Є. Недзельського. Його праця теж пропонує структурування літератури Закарпаття загалом: давній період до XVI ст.; середній період – XVII–XVIII ст.; новий період – XIX ст.; від 90-х років XIX ст. – до 10-х рр. ХХ ст.; «Русько-країнський» період; сучасна література. Цей нарис – своєрідний літопис письменницького процесу. Науковець виділяє постаті митців на кожному етапі, характеризуючи їх. У його нарисі знайомимося із постатями І. Орлая, М. Балудяньського, П. Лодія, В. Кукольника, Ю. Гуци, О. Духновича, А. Балудяньського, Ф. Злотського, О. Митрака та іншими. Дослідник звертається до більшої кількості людей дійства крайової літератури, які його цікавлять як особистості, що зробили внесок у слов'янський культурний простір загалом. Євген Недзельський трудився над вивченням мистецтва в нашому краї, окресливши становлення театру на Закарпатті, та першим прийшов до осмислення закарпатської школи живопису.

Дотично до літературознавчої думки працював А. Волошин. Найбільше його зворушувала (цілком слушно і зрозуміло) постать Олександра Духновича. Простежуючи діяльність старшого по-

братами, о. Волошин наближав до сучасника його ідеали: в педагогіці, побожності, патріотизмі, літературі [Волошин 1995, с. 228–239]. Августин Волошин окреслив постать О. Духновича як осердя духа крайнина: *«Отці наші, наша молодіж, на котру він всю надію свою складав, втайні його піснями, його гімном, його «Думами» тішилися, набиралися енергією його духа народного, і так засіяноє ним сім'я після довгої зими зніту однако сохранилося для весни відродження»* [Волошин 1995, с. 239]. Був ще один великий урок від О. Духновича – вміти служити народові. Вказані складники: патріотизм, віра, звертання до енергії народу і служіння йому, вважалися засадничими у вихованні крайової інтелігенції, а серед них – когорти письменників. Тим більше, що літераторами були, як правило, педагогою й духовенством (О. Маркуш, Ю. Боршош-Кум'ятський, А. Волошин, М. Підгірянка, І. Невицька, Ф. Потушняк, Зореслав...). Важливу ознаку, що морально-етичний фундамент нашого письменства сягає доробку великого Олександра Духновича, підкреслив саме Августин Волошин.

А. Волошин написав також передмову до другої збірки свого земляка В. Гренджі-Донського «Золоті ключі». І тут він сказав пророчі слова: *«Віруєме, що не одна із його пісень станеться народною, і хто за ним піде, – його «Золотими ключами», – отворить собі давно заперту палату народної свідомості»* [Волошин 1995, с. 240]. Народною пісню стала відома нині – «Пливе кача по Тисині». Здавалось би, А. Волошин робить короткі зауваги, проте вони відображають внутрішню суть того, що відбувається.

Отже, у 20-і роки лише почала відновлюватися література краю, пропонуючи нові зразки художніх творів. Це сталося по довгій паузі, що слідувала після Духновичого слова. Оскільки критика, літературознавство є реакцією на мистецькі вияви письменників, то у 20-ті роки ХХ ст. до осмислення сучасних літературних тенденцій науковці могли лише братися, здебільшого ж аналізуючи чи систематизуючи літературу минулого [див. Хланта 1995, с. 871–879].

30-і роки ХХ століття позначені першими висновками щодо процесів, які відбуваються в літературі. Микола Лелекач виклав власні міркування у статтях *«Ідейний розвій підкарпатської літератури»*, вміщені в журналі «Пробоем» 1934 року. Увагу дослідника сфокусовано на взаємозв'язках крайової літератури з загальноукраїнською, починаючи від давньої літератури до сучасності. О. Мишанич підкреслював, що *«М. Лелекач був одним із тих учених Закарпаття, що послідовно і науково обґрунтовував спільність літератури Закарпаття із загальноукраїнським літературним процесом»* [Мишанич 1993, с. 59].

Літературу рідного краю переймаються й періодичні видання. Насамперед «Учительський голос», бо, зрозуміло, що школа є безпосереднім споживачем «благородної лектури». Докладною й аналітичною є стаття Р. Русової *«Дещо за сучасну дитячу книжку»*. Педагог міркує про зовнішній

вигляд книги: *«гарна обкладинка, малюнки, добрий папір і ясний шрифт – це ті зовнішні умови, які приваблюють дитину, зацікавлюють її і полегшують її читання самої книги»* [Русова 1934, с. 190]. Крім того, відзначає книжки К. Малицької, А. Лотоцького, не оминаючи перекладної літератури для дітей, переспівів народних казок, які не завжди вдаються авторам, вказує на слабкі видання. Слушно зазначає Р. Русова, що дитячу літературу слід підтримувати, адже не можемо: *«не давати нашим дітям виростати якось занедбано, без гарного свіжого слова»* [Русова 1934, с. 191].

«Учительський голос» відгукнувся й на вихід відомого *«Альманаху підкарпатських українських письменників»*. Рецензент підкреслює, що для *«молодих наших письменників... альманах послужить дороговказом до дальшої праці-творчості»* [Качала 1936, 165]. Ю. Качала, хоч і робить закиди редакції (до якої і сам належить), мовляв, не слід Альманах називати «дитиною», бо це цілком зріле видання; зауважує про неоковирність редакційної фрази, що культурне значення цього збірника: *«...напише історія... в культурній валюті»* [Качала 1936, 166]; проте із захопленням висловлюється про вміщений тут доробок письменників: *«Бачимо ми в ньому (Альманаху – О.І.) славне ім'я Зореслава і відомі імена Гренджі-Донського, Боршоша-Кум'ятського, о. А. Волошина, І. Невицької, Луки Дем'яна та інших; знаходимо також і нові прізвища, як Ю. Станинець, або Микола Грицак і інші. Отже наш гурт письменників збільшується, і це чоловіка мусить тішити. Деякі з них, як напр. Зореслав, уже став у ряди загально-українських поетів»* [Качала 1936, с. 166]. Завершує автор статтю словами: *«Дуже раджу кожному нашому учителю придбати собі цей альманах... Хоч цей наш юнак може ще не такий гарний і міцний, як нам хотілося би, але все ж таки він уже власними ногами перейде наші села і перелізе через гори»* [Качала 1936, с. 167].

Цей же «Учительський голос» знайомить читачів із розвитком періодичних видань у краї. А. Животко до 75-річчя преси на Підкарпатській Русі (1934) публікує низку статей *«Преса Підкарпатської Русі»*. Це ж видання в рубриці «Бібліографія» регулярно пропонує ознайомлення з книжковими новинками. Стежить газета за культурним життям материкової України, тут і повідомляється про смерть Михайла Грушевського *«найбільшого українського історика, першого президента Української Республіки, професора київського і львівського університетів»* [Учительський голос 1934, с. 175].

Література настільки заповонила культурне життя краю, що в назвах періодичних видань, здавалось би, поєднувалося непоєднуване: як, наприклад, видання *«До перемоги»*, що має роз'яснення: *«суспільно-господарський та літературно-критичний місячник»*. Новинка містила також ознайомчі матеріали з літератури (наприклад, про творчість Т. Шевченка) та повідомлення про вихід деяких книжок на Підкарпатській Русі, або короткі повідомлення про певні ситуації: *«Микола Шу-*

гай в українськiм перекладi не був сконфiскований. Це значить, що погоня за цим перекладом навiть на приватних мiсцях не мала законної пiдстави. З того виходить, що всi, вiд кого отсю книжку забрали, мають право жадати її повернення. Що переклад не був конфiскований, про це довидуємося з вiдповiдi пана манiстра справедливостi Д-ра Дерера, засланi послови Ю. Ревасвi» [До перемоги 1936, с. 48].

Як бачимо, публiкацiї в перiодицi, як i за попереднє десятилiття, мають ознайомчий характер, однак помiтно, що лiтературний процес викликає зацiкавлення в народi. Шкода, що значна частина статей не обговорює докладно художню вартiсть твору, а перемикається у т.зв. мовнє питання, що розгорнуто простежив О. Мишанич [Мишанич 1993]. Хоча видається, що саме ретельний аналіз текстiв одразу дав би вiдповiдь, який спосiб висловлювання є продуктивним для нашого лiтератора. Крайова iнтелiгенцiя навiть брала на киїни абсурднiсть ситуацiї: «понад 40 мiлiонiв французiв має єден письмєнний язык: французский; около 65 мiлiонiв нiмецького народа має єден письмєнний язык: нiмецький...; 50 мiлiонiв англiйського народа має єден письмєнний язык: англiйський... Але 447 тисяч русинов на Подк.Руси має 4 язики разнoобразного рода...» [Гойдич 1936, с. 42]. На шпальтах газет уважнi дописувачi жартували з нових слiв, якi витворювали новiтнi «мовознавцi»: «Напр. такi новотвори як: «темник», «взадничество»... Хто такий «темник»? Це чоловiк, що робить темноту! А той, що робить свiтло, очевидно, мусить називатися «свiтлик». А що таке «взадничество»? Це вже поняття абстрактнє, це – сама акцiя «безмилосердного бiснiя в зад». Мусимо признати, що i це слово придумано знаменито... Може померти й «Недiля» (газета – О.І.)..., але «взадничество» напевнє залишиться...» [М.Н. 1935, с. 214–215]. Веселiсть духу є похвальною, але хотiлося б i наукових пiдходiв до iнтерпретацiї художнього слова, яке проростало рясно.

Аналiтичним кроком до осмислення нових явищ у лiтературi знову стало дослiдження В. Бiрчака «Лiтературнi стремлiння лiтератури Пiдкарпатської Русi» 1937 року (друге видання), яке налiчувало понад 180 сторiнок, бо укрупнилося спостереженнями автора про сучасний лiтературний процес. Науковець слушно пiдмiтив новий виток у розвитку поезiї: освоєння лiриками поеми, перехiд вiд народнопiсенних впливiв до модернiзму, вказав на спектр настроiв у творах, простежив мотиви; ввiв у науковий дискурс доробок В. Гренджi-Донського, Ю. Боршоша-Кум'ятського, Зореслава, Миколаї Божук. Аналіз поетичних творiв доволi докладний. Серед прозаїкiв – першою видiлив творчiсть Луки Дем'яна, далi – Ирiни Невицької та Олександра Маркуша. На 30-тi роки ще не було спостережень щодо концептуальної єдностi новелiстики Закарпаття, тож спiльного осердя В. Бiрчак не простежував. Загалом вказав, що проза розвивається не так активно, як поезiя. Прозовий набуток красногo письмєнства науковець подає описово.

I в роздiлi про поезiю, i в роздiлi про прозу згадано такi iмена лiтераторiв, доробок яких на сьогодення не пройшов випробування часом. Драматургiя розглядається автором у режимi фiксацiї iмен i назв творiв. Проте цiлком справедливо пов'язує розвиток цього лiтературного роду з появою у краї товариства «Просвiта».

До питання про стан лiтературознавства i критики В. Бiрчак вiдзначив, що наразi «серед української лiтератури зародилося вже й критичнє вiдношення до друкованогo слова» [Бiрчак 1937, с. 185]. Проте закидає авторам «брак самооцiнки», визнаючи, що сучасна лiтература «станеться й на П. Руси одиноким висловом народнього життя...» [Бiрчак 1937, с. 186].

Таким чином, крайове краснє письмєнство за 20–30-тi роки ХХ ст. стало крiпнути й набиратися творчих сил, розгорнуло видавничу справу, почало рух до читача. Часто лiтература перебувала не на такому рiвнi, щоб задовiльнити iнтелiгенцiю, але цiлком справно виконувала функцiю виховну й просвiтницьку серед селян i людей робочих. Тобто першi кроки новим поколiнням авторiв було зроблено. Почала освоюватися наступна сходинка – вiдбiр серед численної кiлькостi авторiв – письменникiв. Праця В. Бiрчака вiдiграла помiтну роль на цьому етапi.

У наступному виданнi «Podkarpatská Rus» (1936), що вийшло у Братислави статтю про сучасний стан лiтератури на Закарпаттi написав саме Володимир Бiрчак («Dnešní stav podkarpatské literatury») [Podkarpatská Rus 1936, с. 193–203].

Пiд час Другої свiтової вiйни в Ужгородi було утворено Подкарпатське обшество наук на чолi з I. Гарайдою, офiцiйний директор – вiдомий iсторик, академик Антон Годинка. Товариство розвивало гуманiтарнi сфери життя: видавався науковий журнал «Зоря-Најпа», виходили серiї книжок для дорослих, для дiтей, науковi розвiдки, переклади, Календарi, поради населєнню щодо гiгiєни та ведєння господарства тощо. Для лiтературного життя була важливою новинка «Лiтературна Недiля», яка виходила раз на два тижнi. В цiй газетi публiкувалися знаковi лiтературознавчi статтi, розгорталися лiтературнi дискусiї, а також умiщувалися художнi твори письменникiв, рецензiї, вiдгуки на книжки. Недаремно О. Мишанич зазначав, «бажано ще раз прочитати лiтературну перiодику 20-х початку 40-х рр. i вiдiбрати з неї те, що не втратило iдейно-естетичного значєння i є свiдєнням нестримного потягу тодiшньої молодi до лiтератури. Взяти хоча б «Лiтературну Недiлю» [Мишанич 1993, с. 63].

Газета «Лiтературна Недiля» виходила з 1941 по 1944 роки. Редколегiя новинки складалася з кiлькох – Иван Гарайда, доктор фiлософiї, вiдомий науковець-фiлолог, Федiр Потушняк, випускник Карлового унiверситету, Микола Лелекач, випускник Карлового унiверситету, Гiядор Стрипський, вiдомий науковець-медiєвiст, котрий започаткував у краї вивчєння давньої лiтератури. Цi вченi взяли курс на виховання новогo поколiння письменникiв i читача, зважаючи на свiтовi естетичнi зразки лiте-

ратури. У цій справі допомагали відповідні статті, які формують світогляд митця і читача в питаннях літературного мистецтва; рецензії.

Коли йдеться про публікації світоглядного типу, то їхніми авторами були або самі члени редколегії, або авторитетні літератори. Серед найбільших викликів тодішнього мистецького життя – помітна кількість людей, які надсилали до редакції свої твори, не розуміючи їхньої низької художньої вартості. Графоманство, особливо в поезії змушувало щоразу нагадувати авторам про місію літератури: «Такий літератор, котрий сяде, напише дачто і думає, що перевершив Гомера, являється ничим иншим, як чоловіком з хворими думками» [Л.Д. 1942, с. 15].

Важливе питання про роль рідної літератури було порушено в іншому номері газети: «На жаль у нас укріпилося пересвідчення, що наша література сяка и така... що наша література ни до чого. Сяку нещасну думку пустили, а она чоґось и укріпилася, чужі нашому духу люде» [В. 1942, с. 155]. «Літературна Неділя» зміцнювала в читачеві любов до рідного слова, пояснювала необхідність власної літератури для краян, звертала увагу на значення інтелігенції у підтримці мистецтва Підкарпаття.

Вибудовуванню комунікації читач – книга присвячено роздум Ф. Потушняка «*Читач і книга*». Письменник окреслює рух книги до читача через кола уважних реципієнтів: перше – це самі літератори, що цікавляться набутком одне одного; друге – читацька інтелігенція; третє – народ, більшість, читацьке середовище. Якщо художній твір не задовольняє якесь із кіл, то літературний процес програє, внаслідок чого «зневага і забиття домашньої літератури – значноє зтончення інтересу до неї. Тим всім зужився літературний ринок» [П. 1942, с. 166–167]. Аналізуючи досягнення крайової літератури, автор підкреслив: «*Стан сучасної Подкарпатської літератури... відповідає світогляду и вимогам нашого сучасного села... Село, се головний представитель нашого народного життя, в яком суть укриті та складники, котрі можуть дати основу до нашого духовного народного я, творчих принципів, способних дати благородний вплив на дальший розвой*» [П. 1942, с. 167]. Унікаючи зайвого дидактизму, Ф. Потушняк назвав основну рису, яку слід розвивати крайовим літераторам, яку провідні письменники осмислювали протягом останніх двадцяти літ, – висвітлення «нашого духовного я». Це категорія, що лягла в основу формування закарпатської школи новелістики.

Магістральним на шпальтах «Літературної Неділі» став допис «*Чтось про нашу літературу*» О. Маркуша, досвідченого педагога та письменника, що десятиліттями вів журнал «Наш рідний край», значною мірою впливаючи на розвиток літературного процесу. Цією статтею О. Маркуш звернув увагу на: 1) існування сил, які активізують думку про меншовартість крайової літератури; 2) зриму присутність у літературі осіб, якими рухає бажання публікуватися, без ознак художньої вартості їхніх творів. (тому потрібен поділ тих, хто пише, на авторів і письменників); 3) відсутність самокритики

серед літераторів; 4) необхідність авторитету критика як активного учасника літературного процесу; 5) сутність літературного таланту, в якому вбачається не лише схильність до мистецтва, а ще додатково – нагромадження знань шляхом безперервного навчання та вдосконалення процесу письма. Як висновок, письменник додав: «*єсьме ми і на літературном полю такими сильними, чтобы могли требовати от наших талантливых письменников, аби вони училися, та чтобы не допустили до слова тих, які до писання таланту не мають*». [А.М. 1942, с. 191–192].

Редакція запросила окремим дописом до висловлювання всіх охочих. Юрій Станинець у роздумі «*Ще про нашу літературу*» намагався продовжити розмову, перевіривши її у площину «батьки і діти» в літературному процесі [Ст.Ю. 1942, с. 237–238]. Однак значної активності серед митців не виявилось, бо стаття О. Маркуша справедливо висвітлювала більшові точки в сучасній літературі й була написана доброзичливо з відчутним знанням справи.

Проблему якості літератури, в руслі дискусії, доволі просто й об'єктивно окреслив Федір Потушняк у статті «*Три роди літератури*». У дописі йдеться не про літературознавче тлумачення родів літератури (епос, лірика, драма), а про якісні рівні літературних творів, які за своєю художністю можуть належати або загальносвітової скарбниці, або загальнонаціональному набуткові, або імітувати літературу, виступаючи як «сурогат літературних прояв», до яких належить «література, котра ставить собі ціллю только легку забаву... пробуджуючи только низькі інстинкти и стремління і рідко коли стремить або зображає приклад або поучає, через невибираня средств для своєї цілі» [П. 1942, с. 216]. Таким чином, Ф. Потушняк мовби запропонував авторам самим вирішувати, до якої категорії літератури належать їхні твори.

Цікавими були статті, присвячені вибору письменниками псевдонімів, а також добору імен для героїв і персонажів твору, про материнську мову і народну літературу, роль інтелігенції в розвитку літературного процесу тощо. З відстані сьогодні впадає в очі те, наскільки толерантно і поступово редколегія виховувала і письменника, і читача, пояснюючи певні постулати, які допомагають у поліпшенні якості творів, заохочуючи, підбадьорюючи письменників, а разом з тим відмовляючи авторам, які не мали відповідної снаги. Тож «Літературна Неділя» згуртувала біля себе потужний загін прозаїків і поетів, а також критиків.

Зважаючи на масив поетичних творів, які подавалися до редакції, на кількість літературних альманахів, які видавалися крайовими гімназіями, виникла потреба окремо приділити увагу цій ділянці художнього слова. Виокремлюються дві статті 1943 року: «*Поети*» Й. Архія, в якій він поділяє поетів на групи: вітальні (мають енергію життя), плаксиві (завжди щось не влаштовує, «*слезою розтещеної дитини*»), сюрреалісти (естетичний містицизм, гарна таємничість), а також – паперова література (ніяка поезія – ніякий зміст) [Архій 1943, с. 203–204], та

«Много поетов» Ф. Потушняка, в якій він пропонує простіший поділ для світу поетів: *одиниця* (довкола якої гуртуються інші письменники), і *струя* (коли виникає цілісний напрям, де кожна одиниця має своє місце). Поява «струї» вказує на початок зрілості в літературі, тож Ф. Потушняк продовжує: «Много поетов – се віщий знак, что то вже недалеко. (Правда, коли не придушить его нечиста сила)» [-рґ. 1943, с. 36]. Цей допис, мовби продовження розмови, що була започаткованої 1942 року статтею «*Больше прози*», де йшлося про значну кількість поетичних творів і порівняно малу – прозових.

Федір Потушняк приділяє увагу вихованню літературного критика й окреслює завдання, які стоять перед ним, у спостереженні «*Поет і критик*»: «то, что подано літературою в образах і чуттєвих феноменах, переводить критик у поняття. Так задачею критика есть то, что штука зробила перевести в логічну схему, з простих даних вивести систем вязких думок і заключень. Поет творить, критик объясняє» [-рґ-кґ 1943, с. 155].

Добре пояснив Ф. Потушняк завдання сучасної літератури й нові модерні течії. Письменник окремо виділив сюрреалізм у мистецтві слова, вказав на його специфіку і вплив на свідомість і підсвідомість реципієнта, спираючись на нові дослідження в психоаналізі. Окремо повів розмову автор про сон, як про своєрідного поводири сюрреалізму, резюмуючи: «Доста било нам шкандибати позаду, поплатуючи постолі... В сем і криєся стараня деяких наших авторов о модернизм, видячи і в цій штуці велику силу освіжуючу и подносячу духа, а тим ссилаючу благодатний дождь на родну ниву» [Ф.П. 1943, с. 60].

Науковий журнал «Зоря-Најнал» [Зоря-Најнал 1942; Зоря-Најнал 1942; Зоря-Најнал 1943] пропонував статті про мовну ситуацію в краї, досліджував давню літературу Закарпаття, осмислював зв'язки між фольклором і літературою («*Руський літературний язык*» (А. Бонкало); «*Ци була друкарня в Грушові?*», «*Початки друкарства на Подкарпатю*» (Я. Стрипський); «*Руська народна пісня*» (П. Милославський); «*Коломийки в руськой народной традиції*» (Д. Задор); «*Подкарпатське письменство на початку ХХ віка*» (М. Лелекач), «*Бібліографія подкарпатської літератури*» (І. Гарайда, М. Лелекач) тощо).

1944 року, підсумовуючи здобутки ПОН у розвитку літературного процесу, Іван Гарайда цілком справедливо зазначав, що «*Подкарпатя – не величка територія, має не больше як повміліона жителей, при чом інтелігенція не має ще такой великой традиції, як у інших краях, однак – думаю – подобна територія из подібними обставинами в жадном иншом краю не давала би ліпшого литературного стану*» [Гарайда 1943, с.58].

Додамо, що критики та літературознавці тих часів мали виважену, помірковану позицію, швидше науково-роз'яснювального формату, аніж критично оцінювальну. Тому за декілька років відбулося літературне виховання письменників та читачів. Ф. Потушняк, Ю. Станинець, Ю. Боршош-Кум'ятський,

Л. Дем'ян, О. Маркуш ще раз осмислили для себе і пояснили читачеві високу місію літератури. Інтелектуальний характер розмов про художнє слово, вочевидь, сприяв підвищенню якісного рівня цього мистецтва.

Висновки. Таким чином, чверть століття на історичному Закарпатті пройшло в активному формуванні нового літературного процесу і його критичного осмислення. Зважаючи на корпус аналітичних розвідок, констатуємо: у 20-і роки ХХ століття відбулося, насамперед, осмислення здобутків давнього періоду та ХІХ століття у крайовій літературі. Науковці, здебільшого описово, пропонують картину розвитку мистецтва слова, висвітлюючи процес через постаті письменників (С. Сабов, П. Феєрчак, Г. Стрипський). Цікавими віхами в таких дослідженнях є: типологічні зіставлення красного письменства Закарпаття з літературою Галичини та материкової України (В. Бірчак); періодизація літературного процесу (С. Недзельський, В. Бірчак); виявлення нових імен письменників, які стануть в авангарді літератури. Критика здебільшого повчає письменника. При цьому книжки поетів і прозаїків краю видаються і на сході, і на заході від Закарпаття, тобто крайовий літератор стає впізнаним на більших теренах, ніж мала батьківщина (Ю. Станинець, Зореслав, В. Гренджа-Донський). Укорінюється традиція супроводу книги передмовою іншого літератора чи літературознавця. Зростає кількість періодичних видань, що теж сприяє активності письменницьких публікацій.

У 30-х роках ХХ ст. красне письменство кріпне й набирається творчих сил, що дає відчутний поштовх до спостережень та осмислення літературного процесу. Літературознавці більше уваги приділяють сучасній поезії, в якій на чільне місце виводять В. Гренджу-Донського, Ю. Боршоша-Кум'ятського, Зореслава, М. Божук, а серед прозаїків – Л. Дем'яна, І. Невицьку, О. Маркуша. У краї сформовано письменницьке ядро, яке впливатиме на подальший розвиток художнього слова Закарпаття. Перші професійні кроки новим поколінням письменників та літературознавців – пройдено.

Укріплення лав літературознавців відбулося в 40-х роках завдяки приходові в культурне життя Ф. Потушняка, М. Лелекача, котрі відчули необхідність виховання у краї письменника і читача. Тож їхні статті (значною мірою Потушнякові) мали на меті пропонувати нові знання, теорії, підходи до художнього письма, що були корисними для інтелектуального розвитку насамперед письменників. Така форма спілкування виявилася ефективною, впливаючи на якість літератури та її розмаїття. Крім того, Ф. Потушняк, Ю. Станинець, Л. Дем'ян і О. Маркуш у своїх проблемних публікаціях особливо наголошували на високій місії літератури й відповідальності митця перед читачем. Традиції, обстоювані цими письменниками, розвивалися в літературному середовищі Закарпаття й у наступні десятиліття. Здобутки ж красного письменства 1920–1944 років визначили також вектор розвитку літератури Закарпаття у другій половині ХХ століття.

Література:

1. Архій Й. Поети. *Літературна Неділя*. Рочник III, 1943. С.203–204.
2. Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Русі. Ужгород, 1937. 185 с.
3. Birčak V. Dnešní stav podkarpatské literatury. *Podkarpatská Rus*, 1936. S.193–203.
4. В. Родна література [Native literature]. *Літературна Неділя*. Рочник III, 1943. С.155.
5. Волошин А. Спомини. Ужгород, 1923. 95 с.
6. Волошин А. Твори. Ужгород, 1995. 447 с.
7. Гарайда І. Четвертий рік діяльності Подкарпатського Общества Наук. *Великий сільсько-господарський календар на переступний рік 1944*. Унгвар, 1943. С.55–59.
8. Гойдич Е. Через молодеж к будущности. Хуст, 1936. 53с.
9. Д.М. Нашим літераторам. *Літературна Неділя*. Рочник II, 1942. С.15.
10. *До преремоги: суспільно-господарський та літературно-критичний місячник*. 1936. №3. 50 с.
11. Животко А. Преса Підкарпатської Русі. *Учительський голос*, 1934. №7. С.138–139.
12. *Зоря-Најнал*, 1942. Ч.1–2. 231 с.
13. *Зоря-Најнал*, 1942. Ч.3–4. 476 с.
14. *Зоря-Најнал*, 1943. Ч.1–2. 595 с.
15. Капраль М. Подкарпатське Общество Наук. Ужгород, 2002. 172 с.
16. Качала Ю. Альманах. *Учительський голос*, 1936. №6. С.165–167.
17. Kožminová A. *Podkarpatská Rus*, 1922. 127 s.
18. Лелекач М. Подкарпатське письменство на початку ХХ віка. *Зоря-Најнал*, 1943. Ч.1–4. С.229–257.
19. М.А. Чтось про нашу літературу. *Літературна Неділя*. Рочник II, 1942. С.190–192.
20. Михайло Грушевський. *Учительський голос*, 1934. Листопад. С.175.
21. М.Н. «Тутешний язык». *Учительський голос*, 1935. №10. С.185–216.
22. Мишанич О. Карпати нас не розлучать. Ужгород, 1993. 282 с.
23. П. Читач і книга. *Літературна Неділя*. Рочник II, 1942. С.166–167.
24. П. Три роди літератури. *Літературна Неділя*. Рочник II, 1942. С.216.
25. Поп В. Струмки великої ріки. Ужгород, 1961. 206 с.
26. П.Ф. О сучасной літературі. *Літературна Неділя*. Рочник III, 1943. С.59–60.
27. – рь. Много поетов. *Літературна Неділя*. Рочник III, 1943. С.36.
28. – рь – кь. Поет и критик. *Літературна Неділя*. Рочник III, 1943. С.154–155.
29. Русова Р. Дещо за сучасну дитячу книжку. *Учительський голос*, 1934. Ч.10. С.190–191.
30. Ст.Ю. Ще раз про нашу літературу. *Літературна Неділя*. Рочник II. 1942. С.237–238.
31. Хланта І. Письменники Закарпаття ХХ століття: біобібліографічний покажчик. Ужгород, 1995. 967 с.

References

1. Arkhii Yo. (1943) Poety [Poets]. *Lyteraturna Nedilia*. Rochnyk III.S.203–204 [in Ukrainian].
2. Birchak V. (1937) Literaturni stremlinnia Pidkarpatskoi Rusy Rusy [Literary aspirations of Subcarpathian Rus’]. Uzhhorod. 185 s. [in Ukrainian].
3. Birčak V. (1936) Dnešní stav podkarpatské literatury. *Podkarpatská Rus*. Bratislava. S.193–203 [in Czech].
4. V. (1943) Rodna lyteratura [Native literature]. *Lyteraturna Nedilia*. Rochnyk III.S. 155 [in Ukrainian].
5. Voloshyn A. (1923) Spomyuny [Memoirs]. Uzhhorod. 95 s. [in Ukrainian].
6. Voloshyn A. (1995) Tvory [Works]. Uzhhorod. 447 s. [in Ukrainian].
7. Haraida I. (1943) Chetrertyi rok diialnosti Podkarpatskoho Obshchestva Nauk [The fourth year of activity of the Subcarpathian Society of Sciences]. *Velykyi selsko-hospodarskyi kalendar na perestupnyi rok 1944*. Unhvar. S. 55–59 [in Ukrainian].
8. Hoidych E. (1936) Cherez molodezh k budushchnosti [Through youth to the future]. Khust. 53 s. [in Ukrainian].
9. D.M. (1942) Nashym lyteratoram [To our writers]. *Lyteraturna Nedilia*. Rochnyk II.S.15. [in Ukrainian].
10. *Do preremohy: suspilno-hospodarskyi ta literaturno-krytychnyi misiachnyk*. (1936). №3. 50 s. [in Ukrainian].
11. Zhyvotko A. (1934) Presa Pidkarpatskoi Rusy [Press of Subcarpathian Rus’]. *Uchytelskyi holos*. № 7. S.138–139 [in Ukrainian].
12. Zoria-Hajnal, 1942. Ch.1–2. 231 s. [in Ukrainian].
13. Zoria-Hajnal, 1942. Ch.3–4. 476 s. [in Ukrainian].
14. Zoria-Hajnal, 1943. Ch.1–2. 595 s. [in Ukrainian].
15. Kapral M. (2002) Podkarpatskoe Obshchestvo Nauk Subcarpathian Society of Sciences. Uzhhorod. 172 s. [in Ukrainian].
16. Kachala Yu.(1936) Almanakh [Almanac]. *Uchytelskyi holos*. №6. S.165–167. [in Ukrainian].
17. Kožminová A. (1922). *Podkarpatská Rus*. 127 s. [in Czech].
18. Lelekach M. (1943) Podkarpatskoie pysmenstvo na pochatku XX vika [Subcarpathian literature of the 20th century]. *Zoria-Hajnal*. Ch.1–4. S.229–257 [in Ukrainian].

19. M.A. (1942) Chtos pro nashu literaturu [Something about our literature]. *Lyteraturna Nedilia*. Rochnyk II.S. 190–192 [in Ukrainian].
20. Redkolehija (1934) Mykhailo Hrushevskiy [Mykhailo Hrushevskiy] *Uchytelskyi holos*. Lystopad. S. 175 [in Ukrainian].
21. M.N. (1935) Tuteshnyi yazyk [Local language] *Uchytelskyi holos*. № 10. S. 185–216 [in Ukrainian].
22. Myshanych O. (1993) Karpaty nas ne rozluchat [The Carpathians will not separate us]. Uzhhorod. 282 s. [in Ukrainian].
23. P. (1942) Chytach i knyha [Reader and book]. *Lyteraturna Nedilia*. Rochnyk II.S. 166–167 [in Ukrainian].
24. P. (1942) Try rody literatury [Three types of literature]. *Lyteraturna Nedilia*. Rochnyk II.S. 216 [in Ukrainian].
25. Pop V. (1961) Strumky velykoi riky [Streams of a large river]. Uzhhorod. 206 s. [in Ukrainian].
26. P.F.(1943) O suchasnoi lyteraturi [About modern literature]. *Lyteraturna Nedilia*. Rochnyk III.S. 59–60 [in Ukrainian].
27. – r. (1943) Mnogo poetov [Many poets]. *Lyteraturna Nedilia*. Rochnyk III.S. 36 [in Ukrainian].
28. – r – k. (1943) Poet y krytyk [Poet and critic]. *Lyteraturna Nedilia*. Rochnyk III.S. 154–155 [in Ukrainian].
29. Rusova R. (1934) Deshcho za suchasnu dytiachu knyzhku [Something for a modern children's book]. *Uchytelskyi holos*. Ch. 10. S. 190–191 [in Ukrainian].
30. Ct.Yu. (1942) Shche raz pro nashu lyteraturu [Once again for our literature]. *Lyteraturna Nedilia*. Rochnyk II.S. 237–238 [in Ukrainian].
31. Khlanta I. (1995) Pysmennyky Zakarpattia XX stolittia: [Writers of Transcarpathia of the 20th Century: biobibliographic index]. Uzhhorod. 967 s. [in Ukrainian].

UKRAINIAN WRITERS OF ZAKARPATTIA IN THE CONTEXT OF REGIONAL LITERARY STUDIES IN 1920–1944

Abstract. The article examines publications by critics and literary scholars devoted to the development of writers in historical Zakarpattia in 1920–1944. It has been observed that a quarter of a century in historical Zakarpattia was spent actively shaping a new literary process and critically reflecting on it. Taking into account the body of analytical research, we conclude that in the 1920s, there was, first and foremost, an understanding of the achievements of the ancient period and the 19th century in regional literature. Scholars, for the most part descriptively, present a picture of literary development, highlighting the process through the figures of individual writers (Ye. Sabov, P. Feierchak, H. Strypskyi). Interesting milestones in such studies include: typological comparisons of Zakarpattia literature with the literature of Halychyna and mainland Ukraine (V. Birchak); periodisation of the literary process (Ye. Nedzelskyi, V. Birchak); and the discovery of new writers who would become the vanguard of literature. Criticism mostly instructs the writer. At the same time, books by poets and prose writers of the region are published both east and west of Zakarpattia, meaning that regional writers are becoming recognised in areas beyond their local homeland (Yu. Stanynets, Zoreslav, V. Grendzha-Donskyi). The tradition of accompanying a book with a foreword by another writer or literary critic is taking root. The number of periodicals is growing, which also contributes to the activity of literary publications.

In the 1930s, Zakarpattia writers grew stronger and gained creative momentum, giving a tangible impetus to the observation and understanding of the literary process. Literary scholars devote greater attention to contemporary poetry, in which they foreground figures such as V. Grendzha-Donskyi, Yu. Borshosh-Kumiatskyi, Zoreslav, M. Bozhuk, and among prose writers they highlight L. Demian, I. Nevytska, O. Markush. A core group of writers has formed in the region, which will influence the further development of Zakarpattia literature. The first professional steps of a new generation of writers and literary scholars have been taken.

The strengthening of ranks of literary scholars occurred in the 1940s with the arrival of F. Potushniak and M. Lelekach in cultural life, who recognized the need to educate both writers and readers in the region. Therefore, their articles (largely those of F. Potushniak) aimed to introduce new knowledge, theories, and approaches to artistic writing that were beneficial, above all, for the intellectual development of writers. This form of engagement proved to be effective, influencing the quality and diversity of literature. In their problem-oriented publications F. Potushniak, Yu. Stanynets, L. Demian, and O. Markush particularly emphasised the high mission of literature and the writer's responsibility to the reader. The traditions upheld by these writers continued to develop within the literary environment of Zakarpattia in subsequent decades. The achievements of literary writing in 1920–1944 determined the trajectory of development of Zakarpattia literature in the second half of 20th century.

Keywords: poetry, prose, drama, literary studies, periodicals, criticism, literature.

© Ігнатович О., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.04.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 07.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

Олександра Ігнатович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; член Національної спілки письменників України; oleksandra.ihnatoanych@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-2845-8545>

Oleksandra Ihnatovych – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; member of the National Union of Writers of Ukraine; oleksandra.ihnatoanych@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-2845-8545>